

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

**Актуальні проблеми
вітчизняної та всесвітньої
історії**

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного
університету

Випуск 28

*На пошану професора, ректора
Руслана Постоловського*

Рівне – 2016

УДК 94(477) + 94 (100)
ББК 63.3 (4Укр)
А 43

*Друкуються за рішенням Вченої Ради Рівненського державного гуманітарного університету,
протокол № 6 від 30 червня 2016 р.*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Постоловський Руслан – кандидат історичних наук, професор,
член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук (м. Рівне)

Заступник головного редактора:

Шелюк Людмила – кандидат історичних наук, професор (м. Рівне)

Відповідальний редактор:

Шеретюк Валерій – кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне)

Редакційна рада:

Киридон Алла – доктор історичних наук, професор (м. Київ)

Кузіцькі Єжи – доктор хабілітований в галузі історії,
професор (м. Жешув, Республіка Польща)

Троян Сергій – доктор історичних наук, професор (м. Київ)

Фісанов Володимир – доктор історичних наук, професор (м. Чернівці)

Шугасва Людмила – доктор філософських наук, професор (м. Рівне)

Члени редколегії:

Жилюк Сергій – доктор історичних наук, професор (м. Остріг)

Лоренс Беата – доктор хабілітований в галузі історії,
професор (м. Жешув, Республіка Польща)

Соммер Ханна – доктор гуманітарних наук в галузі соціології,
професор (м. Жешув, Республіка Польща)

Степанков Валерій – доктор історичних наук, професор (м. Кам'янець-Подільський)

Стоколос Надія – доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Чухліб Тарас – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник (м. Київ)

Швецова-Водка Галина – доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Шеретюк Руслана – доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії:

Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць. Випуск 28. –
Рівне: О. Зень, 2016. – 487 с.

ISBN 978-617-601-159-0

*Згідно наказу Міністерства освіти і науки України «Про державну реєстрацію
періодичних видань» часопис «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії»
визнано фаховим виданням у галузі історичних наук (наказ № 820 від 11.07.2016 р.)*

Адреса редакції: 33027, м. Рівне, вул. Пластова, 31,
історико-соціологічний факультет РДГУ,
isf_rdgu@ukr.net
<http://isf.rv.ua/>

ISBN 978-617-601-159-0

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2016

РОЗДІЛ 3 ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС

УДК 94:[623.1:728.81/.82](477)«14/16»

Б.Прищепя

ДОСЛІДЖЕННЯ ПЛАНУВАННЯ ФОРТИФІКАЦІЙНИХ СПОРУД ОСТРОЗЬКОГО ЗАМКУ XVI-XVII СТ.

Проаналізовано інформацію про планування та елементи оборони Острозького замку, яку містять джерела описово-статистичного характеру першої половини XVII ст. У цих джерелах в структурі замку виділяються дві частини: дитинець і пригородок. Основні оборонні об'єкти дитинця (кам'яні вежа Мурована, вежа Нова і Богоявленська церква) збереглися до нашого часу і різносторонньо вивчалися науковцями. А от укріплення пригородка не збереглися, тому для їх пошуків необхідні археологічні дослідження. Охарактеризовано археологічні джерела XV-XVII ст. із розкопок 2004, 2008 рр. на території замку князів Острозьких в межах пригородка. Дослідження проведені на двох ділянках: на північ від костелу Успіння Богородиці та на майданчику, де стояла Миколаївська церква. З'ясовано, що для розбудови замку були використані лінії оборони городища часів Київської Русі. На основі комплексного аналізу писемних, картографічних і археологічних джерел запропоновано варіант реконструкції системи оборони пригородка Острозького замку кінця XVI – першої половини XVII ст. Лінія оборони включала три дерев'яні бапти і чотири в'їзні брами. Ділянки між ними були захищені дерев'яним парканом. На початку XVII ст. у південно-західній частині пригородка замість паркану було збудовано кам'яну стіну.

Ключові слова: *Острозький замок, археологічні дослідження, будівлі, система оборони.*

Проанализировано информацию о планировании и оборонительных сооружениях Острожского замка, которая содержится в источниках описательно-статистического характера первой половины XVII в. В этих источниках в структуре замка выделяются две части: детинец и пригородок. Основные оборонительные объекты детинца (каменные башня Мурованая, башня Новая и Богоявленская церковь) сохранились до нашего

времени и всесторонне изучались исследователями. А от укрепления пригородка не сохранились, поэтому для их поисков необходимы археологические исследования. Охарактеризованы археологические источники XV-XVII вв. из раскопок 2004, 2008 гг. на территории замка князей Острожских в пределах пригородка. Исследования проведены на двух участках: на север от костела Успения Богородицы и на площадке, где стояла Николаевская церковь. Установлено, что для строительства замка были использованы оборонительные линии городища времен Киевской Руси. На основе комплексного анализа письменных, картографических и археологических источников предложен вариант реконструкции оборонительной системы пригородка Острожского замка конца XVI – первой половины XVII в. Линия обороны включала три деревянные башни и четверо ворот. Участки между ними были защищены деревянным парканом. В начале XVII в. в юго-западной части пригородка паркан был заменен каменной стеной.

Ключевые слова: Острог, замок, археологические исследования, сооружения, система обороны.

The article analyzes information in description and statistic sources of the first half of the 17th century about planning and defense elements of Ostroh castle. These sources single out two parts in the castle structure: the citadel and the suburb. The main objects of the citadel (Murovana stone tower, Nova tower and Bohoyavlenska (Epiphany) church) still exist and have been studied by the explorers from different sides. The fortifications of the suburb do not exist now that is why archeological excavations were needed to find them. The article describes archeological findings of 15th-17th centuries received during the excavations of 2004 and 2008 in the territory of Ostroh castle suburb. The excavations were conducted within two sites: to the north of Assumption Catholic Church and on the ground of St. Nicholas Church. It was found out that the defense line of Kyivan Rus settlement was used to build the castle. Basing on the complex analysis of written, cartography and archeological sources the research suggests a reconstructed variant of the suburb defense system in Ostroh castle in the end of the 16th – first half of the 17th centuries. The defense line included three wooden towers and four entrance gates. The areas between them were protected with the wooden fence. In the beginning of the 17th century a stone wall was constructed instead of the fence in the south-west part of the suburb.

Key words: *Ostroh, castle, archeological excavation, buildings, defense system.*

На українських землях у XVI – першій половині XVII ст. спостерігається повсюдне будівництво замків. Це був період економічного зростання, на території Волині активно розвиваються міста [11, с. 90]. Зведені в той час замкові та міські фортифікації дозволяли захистити населення від ворожих нападів. Особливо спустошливими для українських земель були татарські набіги, вони стали однією з найважливіших реалій українського життя з кінця XV ст. [7, с. 127].

Незважаючи на значну кількість збережених на сьогодні волинських замків, стан їх комплексного дослідження не можна вважати задовільним. Краще розроблені історичний (і поєднаний з ним історико-архітектурний) та археографічний напрямки [2, с. 119–120]. Недостатньо уваги приділялося археологічному вивченню замків. Розкопки широкими площами проведені лише на майданчиках замків у Луцьку [14], Старокостянтиніві [5], Острозі [20]. Отримані під час досліджень Острозького замку археологічні джерела у поєднанні з писемними та картографічними джерелами дозволяють розглянути систему оборони Острозького замку кінця XVI – першої половини XVII ст.

Важливі дані для вивчення давньої планової структури Острога містять джерела описово-статистичного характеру другої половини XVI – першої половини XVII ст. [1] та картографічні джерела кінця XVIII – початку XX ст. [28]. Найбільш інформативними є документальні джерела першої половини XVII ст., зокрема акт розподілу володінь між синами князя Василя-Костянтина Острозького 1603 р., інвентар спадщини князя Олександра Острозького 1620 р., інвентар ординатської частини Острозької волості 1621 р. [16]. Вони повідомляють про такі частини Острога, як замок, місто та передмістя [16, с. 88, 89, 94, 95]. Замок складався із дитинця і пригородка. Дитинець (Замкова гора) площею 0,5 га мав потужні укріплення, тут збереглися вежа Мурована, башта Нова і Богоявленська церква (рис. 1, А, Б, В). Пригородок – прилегла до дитинця укріплена частина замку із князівськими будівлями,

дворами шляхти, Успенською та Миколаївською церквами і костелом Успіння Богородиці (рис. 1, Г).

Замок збудували на східному краю високого мисоподібного виступу корінного лівого берега р. Вілії, майданчики дитинця і пригородка підвищуються над заплавою ріки на 20-22 м. Із північного сходу вони були обмежені давньою долиною, по якій нині проходить проспект Незалежності.

Ще в середині XIX ст. спробу означити напрямок міської оборонної стіни доби князів Острозьких (зокрема і пригородка) здійснив Я.Перлштейн у статті «Описание города Острога», опублікованій у 1847 р. [17]. На доданому плані «Чертеж Острога в древнем виде» північно-західну лінію оборони пригородка він провів від в'їзду на дитинець майже по прямій лінії до Луцької брами (рис. 2, а). Ця схема, в якій не враховано західну частину пригородка, була використана у публікаціях 50-60-х рр. XX ст. [15, с. 87; 26, с. 90]. Пізніше Г.Н. Логвин запропонував інший, розширений варіант реконструкції північно-західної лінії оборони пригородка – вздовж нинішньої вул. Князів Острозьких (рис. 2, б) [13, с. 5]. Нові дослідження показали, що межі пригородка можна визначити за особливостями рельєфу місцевості, розміщенням згаданих вище будівель та залишками оборонних споруд. Зокрема, сліди оборонного рову, який захищав Пригородок із північного заходу простежуються на планах міста XIX ст. Цю лінію оборони пригородка XVI-XVII ст. означив П.А. Ричков [28, с. 118; 29, рис. 21, Б].

Важливе значення для уточнення планової схеми та конструкції замкових укріплень мають археологічні джерела. До недавнього часу Острог залишався слабо дослідженим археологічно. Лише в останнє десятиліття в різних частинах міста проведені значні за площею розкопки і завдяки сформованій новій джерельній базі можна вивчати не тільки матеріальну культуру жителів на різних етапах розвитку поселення, але також його забудову та планову структуру.

Перші археологічні дослідження на території замку князів Острозьких провів І.В. Бондар у 1957-1958 рр. [3; 4]. У науковому звіті за 1958 р. він повідомляє, що на дитинці у двох шурфах на схід від башти Нової вдалося простежити залишки оборонної

стіни замку князів Острозьких, було знайдено уламки керамічних виробів часів Київської Русі і наступних періодів. У 1957-1958 рр. І.В. Бондар прокопав чотири траншеї на північ від Замкової гори на підвищенні між оборонним ровом дитинця і вул. Академічної (рис. 1, 1). Дослідником були виявлені культурні нашарування потужністю до 2,5-2,8 м. Нижній культурний шар містив знахідки трипільської культури, середній – залишки об'єктів і речі, які автор розкопок датував XI-XIII ст., верхній шар із матеріалами XV-XVII ст. залягав до глибини 1,5 м.

У 1967-1969 рр. на Замковій горі дослідження проводила архітектор О.М. Годованюк. Із публікації про ці роботи дізнаємося, що фундаменти кам'яного муру замку прорізали внутрішній схил давнього валу, насипаного із суглинку без внутрішніх дерев'яних конструкцій. Його спорудження дослідниця датувала XII ст. або ж кінцем XI ст. [9, с. 322].

У 1979 р. співробітник державного історико-культурного заповідника м. Острога О.А. Бондарчук на Замковій горі прокопав шурф до материка на північ від вежі Мурованої. Потужність культурних нашарувань у шурфі перевищувала 4 м.

Із 2004 р. Рівненською філією державного підприємства науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України в м. Острозі проводились археологічні експертизи та охоронні розкопки. На території замку князів Острозьких досліджено дві ділянки у північній частині пригородка на подвір'ї костелу Успіння Пресвятої Богородиці Діви Марії (рис. 1, 2) і на майданчику, де стояла Миколаївська церква (рис. 1, 3). Всього розкопано 640 кв. м площі.

На пригородку розкопки знаходились на краю височини, яка з північного сходу межує з давньою долиною, що виходить до заплави р. Вілії. З півдня ця територія відокремлена заглибленим узвозом, за доби князів Острозьких тут проходила дорога, якою із пригородка потрапляли до міста на ринкову площу [16, с. 88]. Нині це вулиця Академічна.

Подвір'я костелу Успіння Пресвятої Богородиці. Католицький костел вперше згадується в документах XVI ст., спочатку він був дерев'яний, а в кінці XVI – на початку XVII ст. перебудовується на мурований [6, с. 177–182]. Сучасного

вигляду він набув після реконструкції в кінці XIX ст. [27, с. 94–95]. Розкоп 2004 р. розміщувався за 15 м на північ від костелу, його площа 300 кв. м, культурні нашарування мали потужність 2,3–3,5 м [22]. Від рівня сучасної денної поверхні до глибини 0,8–0,9 м простежені підсіпки будівельного сміття, які сформувались у XIX–XX ст. Під ними залягав верхній культурний шар завтовшки 0,4–0,5 м, насичений матеріалами XV–XVIII ст. Нижче виявлено культурний шар слов'яно-руського часу X–XII ст., а на материку (жовтий лесоподібний суглинок) лежав щільний темно-коричневий ґрунт завтовшки до 0,6–0,7 м, у ньому трапилися поодинокі речові знахідки трипільської культури.

Культурні шари та пов'язані з ними об'єкти на дослідженій ділянці мали добру збереженість, однак у східній частині розкопу вони були знищені ще до початку археологічних робіт. Досліджені об'єкти доби князів Острозьких (погріб, господарська будівля і ями різного призначення) датовані XVI – першою половиною XVII ст.

У північно-західній частині розкопу виявлено ділянку давнього оборонного валу, насипаного із суглинку в кінці X ст. чи на початку XI ст. вздовж північного краю узвишшя. Пов'язаний із цим валом рів простежено за 75 м на захід від розкопу на гребені височини під час археологічної експертизи на вул. Князів Острозьких, 12 (рис. 1, 4). Цей земляний вал часів Київської Русі був використаний за литовської доби для оборони пригородка із півночі та заходу [19]. Як свідчить акт поділу володінь Василя-Костянтина Острозького 1603 р., він був доповнений дерев'яними конструкціями (парканом, баштами) [16, с. 88, 94, 95].

Майданчик, де стояла Миколаївська церква (вул. Академічна, 12). Миколаївська церква вважається в історіографії однією з найдавніших острозьких церков [6, с. 168–170]. Її фундатором міг бути Данило Острозький, він згадується у джерелах, імовірно, починаючи з 1340 р. і помер, імовірно, у 1376 р. [31, с. 92–93]. Перше повідомлення про Миколаївську церкву містить недатований дарчий запис в Євангелії князя Данила та його дружини Василиси на землю Чепелі «ку святому Николе у Острозі». Разом з іншими фондами острозької Святомикільської церкви цей запис був занесений до луцької гродської книги у 1634 р. [30, с. 152–154]. Під час пожежі в

1848 р. Миколаївська церква зазнала пошкодження, а в 1864 р. храм розібрали [32, s. 143].

Археологічні роботи 2008-2009 рр. були зумовлені необхідністю підготувати ділянку для будівництва нової церкви. В розкопі площею 334 кв. м досліджено культурні шари та об'єкти поселень первісної доби, слов'яно-руського часу, литовсько-польської доби та поховання XVI-XVIII ст. [20; 21].

Стратиграфія культурних нашарувань у розкопі подібна до тієї, яку простежено на ділянці поблизу костелу, але на майданчику Миколаївської церкви культурний шар XV-XVII ст. мав добру збереженість лише в західній частині розкопу, а на інших ділянках він був поруйнований могильними ямами. Це темно-сірий м'який гумусний ґрунт завтовшки 0,4-0,6 м, розділений прошарками суглинку, вугілля і попелу, насичений різноманітними знахідками. Нижче залягали культурні шари слов'яно-руського часу X-XII ст. та мідного віку.

Досліджено одинадцять об'єктів XV-XVII ст. Це рештки п'яти житлових і господарських будівель із прямокутними котлованами, погріб, п'ять господарських ям. В культурному шарі зібрано також уламки гончарних посудин XIV ст. Слідів Миколаївської церкви виявити не вдалося. Вірогідно, сновний її об'єм знаходився за межами розкопу, до того ж матеріальні рештки, які ще лишалися в землі від храму, могли бути знищені під час спорудження тут великого будинку в кінці XIX – на початку XX ст. Простежено, що житлові та господарські будівлі XV-XVI ст. стояли на значній відстані на захід від церкви, вірогідно, вони визначають західний край церковного подвір'я. Встановлено, що в XVII ст. площа цвинтаря значно розширилась на захід, для захоронень були використані ділянки, раніше зайняті житловою забудовою.

Житлові та господарські будівлі. На розкопаних ділянках у культурному шарі не збереглися речі органічного походження. Тому для характеристики дерев'яних конструкцій наземних частин жител немає даних. Більше інформації вдалося зібрати про заглиблені частини будинків – підкліті. Це чотирикутні котловани зі стінами завдовжки 3-4 м, їх глибина від рівня виявлення 1-2 м і площа 9-15 кв. м.

На майданчику Миколаївської церкви найкраще зберігся котлован будівлі № 8 другої половини XVI ст. Він мав розміри 3,2×2,95 м і глибину 1 м від рівня виявлення. На дні котловану простежено ямки від стовпів, які утримували дерев'яну обшивку стін та перекриття. У заповненні будівлі найбільше зібрано уламків гончарних посудин, серед знахідок слід відмітити фрагменти горщикоподібних і коробчастих кахель, уламки цегли-пальчатки, трапились також залізни цвяхи, навісний замок, вудила, підкови від чобіт і монета – два денарії 1570 р.

Такі підкліті XV-XVII ст. виявлено і на інших поселеннях Волині, зокрема в Дорогобужі, Дубно, Рівному, Пересопниці [18; 23; 24; 25]. Будівлі на підкліті досліджені в багатьох містах Білорусі [12, с. 34–35].

Виявлено також рештки погребів XVI – першої половини XVII ст. Погріб з розкопу поблизу костелу складався з вхідного коридору із вирізаними в ґрунті сходами і підземелля. Довжина заглибленої в материк ділянки коридору близько 4 м, підземне приміщення було зорієнтоване під кутом 90° до коридору, його розміри 5,0×1,6-2,0, дно знаходилося на 2 м нижче рівня материка. Подібний за плануванням погріб поблизу Миколаївської церкви був значно більшим. У межах розкопу відкрито частину підземелля розмірами 7,5×2,4 м. В обох випадках тильні вузькі стіни приміщень були округлі в плані.

Кладовище поблизу Миколаївської церкви. Відкрито понад 220 християнських поховань. Глибина могильних ям від рівня сучасної денної поверхні 1,3-2,0 м. Окремі могильні ями були значно глибшими (до 3,5 м). Померлих клали випростаними на спині, руки складені на грудях чи на животі, орієнтовані вони переважно на захід, є могили, зорієнтовані на південний захід і на північний захід. Цвинтар використовували тривалий час, на окремих ділянках простежено кілька ярусів захоронень (до чотирьох). Більшість з них безінвентарні. Але в окремих могилах були виявлені монети XVII ст., гудзики, застібки, перстні, намисто, медальйон. Більшість поховань датуються за стратиграфічними спостереженнями та інвентарем XVI-XVIII ст.

Система оборони замку. Історію формування комплексу оборонних споруд дитинця (Замкової гори) найбільш ґрунтовно

вивчала архітектор О.М. Годованюк [8; 10]. Першою кам'яною монументальною спорудою тут була вежа Мурована (рис. 5, 1). У XVI ст. було збудовано башту Нову (рис. 3, 2). Оборонні функції виконувала також Богоявленська церква, її північна стіна мала товщину 2,8 м, у нижній частині стіни було влаштовано чотири бійниці, а у верхній – чотири вузькі вікна з кам'яними готичними обрамленнями, які в разі потреби, напевне, також могли виконувати функції бійниць [10, с. 48]. Із півдня і заходу дитинець був оточений кам'яною стіною, зі сходу він був захищений дерев'яними городнями, поблизу північно-східного кута Богоявленської церкви стояла дерев'яна башта (рис. 3, 3) [16, с. 94].

На території пригородка на захід від дитинця наріжним оборонним об'єктом була башта велика дерев'яна, що стояла на розі пригородка, над ставом (рис. 3, 5) [16, с. 94]. Між нею і баштою Новою, що на дитинці, було збудовано кам'яний мур [16, с. 94]. Цей мур перетинав зі сходу на захід оборонний рів дитинця, на дні рову за інвентарем 1620 р. знаходилась брама «мурована до ставу під баштою мурованою» (рис. 3, 4) [16, с. 185]. В інвентарі 1621 р. тут згадується фіртка [16, с. 292]. Від башти, що на розі пригородка, лінія оборони продовжувалась на північ до брами, якою виїжджали на передмістя Загороддя (рис. 3, 6). Ця ділянка укріплень за актом розподілу володінь 1603 р. була захищена парканом [16, с. 94], а запис в акті 1620 р., очевидно, свідчить, що замість паркану тут вже стояв мур [16, с. 185].

Далі на північ, від брами якою виїжджали на Загороддя, пригородок був захищений парканом до брами, якою виїжджали з пригородка в Ринок (рис. 3, 8). Між цими двома брамами стояла башта без верху в розі пригородка, над міським парканом (рис. 3, 7) [16, с. 94]. Умовна лінія, проведена з півночі на південь, від цієї башти до мосту через оборонний рів дитинця ділила пригородок на дві частини, які за актом розподілу володінь 1603 р. передавались у спадок синам Василя-Костянтина Острозького: східна – Янушу, а західна – Олександрю.

В інвентарі 1620 р. відзначено, що над брамою, якою виїжджали з пригородка в Ринок на башті знаходився годинник [16, с. 185]. Від цієї брами укріплення пригородка (паркан) продовжувались на південь до вежі Мурованої, що стояла в

південно-східному куті дитинця. На цій ділянці оборони в інвентарі розподілу володінь 1603 р. згадуються башта дерев'яна над мостом навпроти шпиталю (рис. 3, 9) і брама в рові, котрою виїжджають до млинів (рис. 3, 10) [16, с. 88].

Вся система оборони пригородка включала три дерев'яні башти, три основні брами і четверту допоміжну браму чи фіртку поблизу вежі Нової. Його площа становила близько 3 га. Майже по всьому периметру пригородок у першій половині XVII ст. був захищений досить простою дерев'яною конструкцією – парканом. Як вдалося встановити під час розкопок на північ від костелу Успіння Богородиці та археологічної експертизи на ділянці на вул. Князів Острозьких, 12, для влаштування цієї оборонної лінії пригородка було використано земляний вал і рів часів Київської Русі.

Реконструкція укріплень пригородка розпочалася із побудови муру в його південно-західній частині. Спочатку нова кам'яна стіна з'єднала башту Нову на дитинці і башту дерев'яну в рогу пригородка, а згодом її продовжили до брами, якою виїжджали на Загороддя. Ймовірно, однією з причин, яка зумовила першочергову побудову мурів у цій частині пригородка, була потреба надійно захистити князівський господарський двір. На захід від дитинця на пригородку в акті розподілу володінь 1603 р. згадуються будинок кухмістерський із кухнею, склепи, спіжарня, лазня [16, с. 94].

Багаторічні дослідження в регіоні центрів удільних князівств епохи Київської Русі Дорогобужа і Пересопниці засвідчили, що після монголо-татарських погромів середини XIII ст. спостерігається занепад цих давньоруських міст, але на окремих ділянках у другій половині XIII-XIV ст. життя відроджується. Подібні тенденції простежуються і в Острозі. Найбільш виразні сліди поселення XIV ст. виявлені під час археологічних розкопок на території замку (вул. Академічна, 12) і на північний схід від нього, на території старого міста (проспект Незалежності, 3). В XIV ст. Острозький замок розбудовувався в межах дитинця і окольного міста домонгольського часу. Князі Острозькі не змінили планову схему замкових укріплень, однак доповнили її новими більш потужними оборонними об'єктами.

Джерела та література

1. Атаманенко В. Описи Острожчини кінця XVI – початку XVII ст. як історичне джерело / В.Атаманенко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог: Національний університет «Острозька академія», 2004. – Вип. 4. – С. 106–115.
2. Атаманенко В. Описи замків князів Острозьких першої половини XVII ст. / В.Атаманенко // Середньовічні і ранньомодерні оборонні споруди Волині. Збірник наукових праць. – Кременець, 2006. – С. 118–125.
3. Бондар І.В. Науковий звіт про археологічні розкопки в м. Острозі Ровенської обл. в 1957 р. / І.В. Бондар // НА ІА НАНУ. – 1957/33. – № 2965.
4. Бондар І.В. Науковий звіт про археологічні розкопки в м. Острозі в 1958 р. / І.В. Бондар // НА ІА НАНУ. – 1958/37. – № 3229, 3230.
5. Виноградська Л.І. Історико-археологічні дослідження у м. Старокостянтинів Хмельницької області в 2002-2005 рр. / Л.І. Виноградська // Кобудь, Костянтинів, Старокостянтинів: історія, археологія, культура, архітектура. – Старокостянтинів, 2006. – С. 11–26.
6. Вихованець Т. Острозькі храми XVI – середини XVII ст. / Т.Вихованець // Наукові записки. Історичні науки. Матеріали міжнародної конференції «Князь Василь-Костянтин Острозький в історії України та Європи». 15-17 жовтня 2008 р. – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька Академія». – Вип. 13. – 2008. – С. 160–204.
7. Ворончук І. Фортифікаційні споруди Острожчини (за інвентарем маєтків князів Острозьких 1620 року) / І.Ворончук // Середньовічні і ранньомодерні оборонні споруди Волині. Збірник наукових праць. – Кременець, 2006. – С. 126–136.
8. Годованюк Е.М. Замок в Остроге (историко-архитектурное исследование): Автореф. дис. ...канд. архитектуры / Е.М. Годованюк. – Ленинград, 1972. – 27 с.
9. Годованок О.М. Найдавніші оборонні споруди на Замковій горі в м. Острозі / О.М. Годованок // Археологічні дослідження на Україні в 1969 р. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 318–322.

10. Годованок О. Пам'ятки будівельної діяльності князів Острозьких в Острозі / О.Годованок // Острозька давнина. Дослідження і матеріали. – Львів, 1995. – Вип. 1. – С. 40–58.
11. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття / А.Заяць. – Львів, 2003. – 206 с.
12. Калядзінскі Л.У. Масавасе жыллє і гаспадарчыя пабудовы / Л.У. Калядзінскі // Археалогія Беларусі. – Т. 4. Помнікі XIV-XVIII ст. – Мінск: «Беларусская навука», 2001. – С. 32–46.
13. Логвин Г.Н. Замок в Острозі / Г.Н. Логвин. – Київ, 1959. – 18 с.
14. Малевская М.В. Дворец в Верхнем замке Луцка XIV в. (по материалам археологических исследований) / М.В. Малевская // Средневековая архитектура и монументальное искусство. Раппортовские чтения: Тез. докл. – ВПб.: Изд-во Гос. Эрмитажа, 1999. – С. 87–91.
15. Нариси історії архітектури Української РСР (дожовтневий період) / Ю.С. Асєєв, М.О. Грицай, О.Н. Ігнатов, Г.Н. Логвин та ін. – Київ: Держ. Вид-во літератури з будівництва і архітектури УРСР, 1957. – 558 с.
16. Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII століття. / Упорядник В.Атаманенко; Редактор Л.Винар. – Острог, 2004. – 384 с.
17. Перлштейн А. Описание города Острога / А.Перлштейн // Чтения в Обществе истории и древностей российских. – Москва, 1847. – С. 137–142.
18. Прищепа Б.А. Матеріальна культура волинського замку XIV-XV ст. (за результатами досліджень Дорогобужа) / Б.А. Прищепа // Острогіана в Україні і Європі. Матеріали міжнародного наукового симпозіуму. – Старокостянтинів, 2001. – С. 223–232.
19. Прищепа Б.А. Матеріали до реконструкції історичної топографії Острога доби середньовіччя / Б.А. Прищепа // Архітектурна спадщина Волині. Збірник наукових праць. – Рівне: ППДМ, 2008. – С. 23–28.
20. Прищепа Б. Підсумки археологічних досліджень в Острозі на вул. Академічній, № 12 / Б.Прищепа // Острозький краєзнавчий збірник. Вип. 6. – Острог, 2013. – С. 322–329.

21. Прищепя Б.А. Дослідження в Острозі по вул. Академічній, 12 / Б.А. Прищепя, О.Л. Позіховський, О.А. Бондарчук // Археологічні дослідження в Україні 2009. – Київ-Луцьк, 2010. – С. 335–337.
22. Прищепя Б.А. Розкопки на території костелу Успіня Пресвятої Богородиці Діви Марії в м. Острозі Рівненської обл. / Б.А. Прищепя, О.Л. Позіховський, О.М. Романчук, В.С. Чекурков // Археологічні дослідження в Україні 2003-2004 рр. – Запоріжжя: «Дике Поле», 2005. – С. 262–265.
23. Прищепя Б.А. Дослідження в Дубно по вул. Замковій, 10 / Б.А. Прищепя, В.С. Чекурков, В.В. Ткач // Археологічні дослідження в Україні 2009. – Київ-Луцьк, 2010. – С. 338–340.
24. Прищепя Б.А. Продовження досліджень у м. Рівне / Б.А. Прищепя, В.С. Чекурков, В.В. Ткач // Археологічні дослідження в Україні 2009. – Київ-Луцьк, 2010. – С. 341–342.
25. Прищепя Б.А. Роботи на ділянці М.В. Федоришина у с. Пересопниця / Б.А. Прищепя, Ю.І. Харковець // Археологічні дослідження в Україні 2012. – Київ-Луцьк, 2013. – С. 310–311.
26. Равчук Г.Р. Острог і його околиці / Г.Р. Равчук. – Львів: Кн.-журн. вид-во, 1960. – 116 с.
27. Рычков П.А. Дорогами южной Ровенщины / П.А. Рычков. – Москва, 1989. – 176 с.
28. Ричков П.А. Острог (архітектурно-планувальний розвій міста) // Острозька академія XVI-XVII ст. / П.А. Ричков. – Острог: Вид-во Острозької акад., 1997. – С. 116–121.
29. Ричков П.А. Архітектурно-просторовий розвиток Острога за картографічними джерелами / П.А. Ричков. // Архітектурна спадщина Волині. Збірник наукових праць. Випуск 2 / За ред. П.А. Ричкова. – Рівне: ПП ДМ, 2010. – С. 5–28.
30. Тесленко І. Фундуш острозької Микільської церкви XIV-XVII ст. / І.Тесленко // Острозька давнина. Науковий збірник. – Остріг: Вид-во Національного університету «Острозька Академія», 2013. – Вип. 2. – С. 147–174.
31. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Видання друге, переглянуте і виправлене / Н.Яковенко. – К., 2008. – 472 с.

32. Kardaszewicz St. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga: Materiały do historii Wołynia / St. Kardaszewicz. – Warszawa; Kraków: G.Gebethner i spółka, 1913. – 292 s.

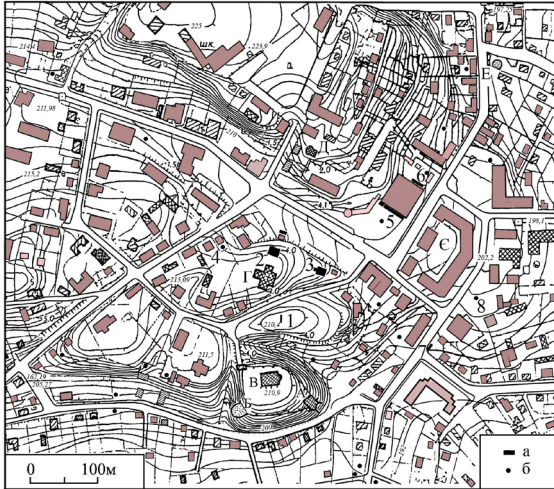

Рис. 1. План центральної частини м. Острога з позначеними розкопами та шурфами: 1 - вул. Академічна; 2 - на північ від костелу; 3 - вул. Академічна, 12; 4 - вул. Князів Острозьких, 12; 5, 6 - пр. Незалежності, 3; 7 - на розі вул. М. Островського і Д. Яворницького; 8 - вул. Островського.
Буквами позначені: А - вежа Мурована; Б - вежа Нова; В - Боговяленьська церква; Г - костел Успіння Богородиці; Д - Луцька брама; Е - Татарська брама; С - Ринкова площа.

Умовні позначення: а - розкоп; б - шурф.

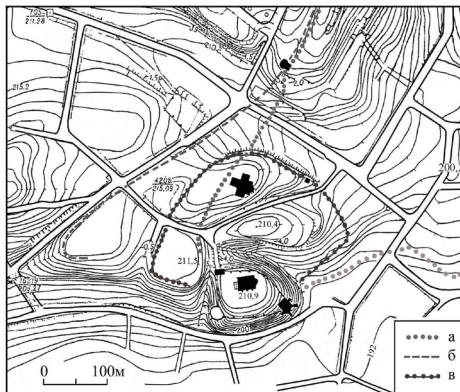

Рис. 2. Північно-західна лінія оборони пригородка і міста Острога в XVI-XVII ст.: а - за Я. Перлштейном, Г. Равчуком; б - за Г. Логвином; в - лінія оборони пригородка в XVI-XVII ст. за П. Ричковим.

Рис. 3. Замок в Острозі в кінці XVI - першій половині XVII ст.:
 А - Богоявленський собор; Б - костел Успіння Богородиці;
 В - Успенська церква; Г - Миколаївська церква.
 Умовні позначення: а - старе русло р. Грабарки; б - паркан;
 в - кам'яна стіна; г - башта; д - брама.

УДК 271:369(477)

К.Басюк

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ХРИСТИЯНСЬКИХ МОНАСТИРІВ НА ВОЛИНІ В 1939-1964 РОКАХ

В статті розкрито аспекти діяльності найвизначніших монастирів Волинського регіону в період радянського антирелігійного тиску, проаналізовано обставини та механізми антирелігійних заходів та ліквідації монастирської мережі в Україні та на Волині в 1939-1941 та 1958-1964 роках.

Під час дослідження застосовані історичний та системно-структурний методи, що дозволило розглянути характер, форми, методи впливу антирелігійної компанії на функціонування монастирів Волинського регіону.

З'ясовано, що радянська влада методами грубого адміністрування домоглася закриття переважної більшості

З М І С Т

Смолій В.
НА ПОШАНУ РУСЛАНА ПОСТОЛОВСЬКОГО
(З НАГОДИ 65-РІЧЧЯ) 3

Савчук П.
НАУКОВА ШКОЛА ПРОФЕСОРА ПОСТОЛОВСЬКОГО:
НОВЕ БАЧЕННЯ 6

РОЗДІЛ 1 ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Шугаєва Л.
НАРОДНЕ БОГОСЛОВ'Я В КОНТЕКСТІ
РЕЛІГІЙНИХ ПРАКТИК ДУХОВНОГО
МІСТИЧНОГО ХРИСТІЯНСТВА В УКРАЇНІ 19

Прищеп О.
ГІМНАЗІЇ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В
ОСВОЄННІ МІСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО ДОВКІЛЛЯ
(ДРУГА ТРЕТИНА ХІХ СТ.) 27

Ткачук В.
ФОРМУВАННЯ КОЛЕКЦІЙ ДАВНІХ УКРАЇНСЬКИХ
АНТИМІНСІВ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. 41

Доброчинська В.
ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ
РОМАНА МОГИЛЬНИЦЬКОГО (1902-1973 РР.):
МАЛОВІДОМІ ФАКТИ З ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ 60

Пальчевський Р.
УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ МОЛОДІЖНИЙ
РУХ В ЗАКАРПАТТІ (1918-1939 РР.) 68

Карпухіна Т. УКРАЇНА В ПЛАНАХ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	80
Півоварчук В. ВПЛИВ РАДЯНІЗАЦІЇ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ НА ЖИТТЄВИЙ РІВЕНЬ НАСЕЛЕННЯ (1939-1940 РР.)	97
Старжець В. ПРОПАГАНДИСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО ПІДПІЛЛЯ СЕРЕД ВЧИТЕЛЬСТВА ТА ШКІЛЬНОЇ МОЛОДІ (1944-1953 РР.) ...	109
Дубей В. ФОРМУВАННЯ ДОГОВІРНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ ТА ЄС У ЦАРИНІ МІЖНАРОДНИХ АВТОМОБІЛЬНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ	120
Шамсутдинова-Лебедюк Т. МІЖКОНФЕСІЙНИЙ ДІАЛОГ ПРАВОСЛАВ'Я ТА ІСЛАМУ В УКРАЇНІ	132
Юзик В. ДАКТИЛОСКОПІЯ –ЦЕ ТОЧНА НАУКА, ЯКА НІКОЛИ НЕ ПОМИЛЯЄТЬСЯ	140
Bulyga I. NON-CONFESSIONAL RELIGIOSITY IN THE CONTEXT OF RELIGIOUS DEVELOPMENT OF VOLYN REGION	148
Кундеус О. ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	159
Любарець А. ВІДЗНАЧЕННЯ 9 ТРАВНЯ ЯК ДЗЕРКАЛО УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ (2005-2015)	176

РОЗДІЛ 2

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ І МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

- Гуменний В.
ОФІЦІЙНА ПРОПАГАНДА І СХІДНА ПОЛІТИКА
РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ I СТ. Н.Е.
(ЗА НУМІЗМАТИЧНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ) 190
- Жилюк С.
ВСЕЛЕНСЬКІ ПРАВОСЛАВНІ СОБОРИ:
СЕРЕДНЬОВІЧНА ЦЕРКОВНА ПОЛІТИКА
ТА ЇЇ ВІДЛУННЯ У ХХ СТ. 202
- Десятничук І.
РЕВОЛЮЦІЯ 1848 Р. В АВСТРІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ:
ПОЧАТОК НАЦІОНАЛЬНОГО ЧЕСЬКО-НІМЕЦЬКОГО
КОНФЛІКТУ 214
- Івчик Н.
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В ПІВДЕННО-
ЗАХІДНОМУ КРАЮ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.: УКРАЇНСЬКИЙ РАКУРС 228
- Валюх Л.
РЕАКЦІЯ БРИТАНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ
НА ПОЧАТОК НІМЕЦЬКОЇ КОЛОНІАЛЬНОЇ
ЕКСПАНСІЇ В АФРИЦІ (1884-1888 РР.) 243
- Давидюк Р.
УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ В ПОЛЬЩІ:
ПРОБЛЕМИ СТАТУСУ ТА ЧИСЕЛЬНОСТІ 254
- Савчук Г.
(НЕ)ФОРМАЛІЗОВАНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА Т.Г. МАСАРИКА 266
- Синяк С.
КОМЕНДАНТСЬКИЙ, ІНСТРУКТОРСЬКИЙ ТА
ТРЕНЕРСЬКИЙ СКЛАД ПОЛЬСЬКИХ

ПАРАМІЛІТАРНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ВОЛИНІ
1921-1939 РР. 275

Пилипович Т.
УКРАЇНЦІ У СКЛАДІ АРМІЇ ГЕНЕРАЛА АНДЕРСА
В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ:
ШЛЯХИ ПОЯВИ ТА УЧАСТЬ У БОЙОВИХ ДІЯХ 292

Слесаренко А.
МІЖНАРОДНА ПІДТРИМКА І ЗВ'ЯЗКИ
ЗАРУБІЖНОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ ТА ЕМІГРАНТСЬКИХ
КІЛ З ДИСИДЕНТСЬКИМ РУХОМ ТА
НОНКОНФОРМІСТСЬКОЮ КУЛЬТУРОЮ В
ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ (1970-1980-ТІ РОКИ) 306

Гон М.
ОКАЗІАЛЬНИЙ І КОНВЕНЦІОНАЛЬНИЙ НАТОВПИ У
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ 317

Martynchuk I.
THE SLOVAK REPUBLIC AND NATO:
THE POLITICAL INCOMPATIBILITY OF 1993-1997 329

Опанасюк Т.
ОСОБЛИВОСТІ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ ТА
РЕЗУЛЬТАТИ ДРУГОГО ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО
ЦИКЛУ В РОСІЇ (1999-2000 РР.) 340

Michno J., Sommer H., Sommer H.
MŁODZIEŻ A BEZPIECZEŃSTWO SPOŁECZNE
W OKRESIE RÓŻNEJ NOWOCZESNOŚCI 353

РОЗДІЛ 3

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС

Прищепя Б.
ДОСЛІДЖЕННЯ ПЛАНУВАННЯ ФОРТИФІКАЦІЙНИХ
СПОРУД ОСТРОЗЬКОГО ЗАМКУ XVI-XVII СТ. 366

Басюк К.
ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ХРИСТИЯНСЬКИХ МОНАСТИРІВ НА ВОЛИНІ В
1939-1964 РОКАХ 380

Березняк В.
ПОСИЛЕННЯ КОНСЕРВАТИВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ У
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ РІВНЕНЩИНИ В
ПЕРІОД «ЗАСТОЮ»: РЕЛІГІЙНИЙ АСПЕКТ 392

РОЗДІЛ 4

ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА ІСТОРИОГРАФІЇ

Плюта Н.
ПОЛІТИЧНА БОРОТЬБА У ФРАНЦІЇ З ПИТАНЬ
КОЛОНІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В АФРИЦІ КІНЕЦЬ ХІХ –
ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД
ПРОБЛЕМИ ЗАРУБІЖНИМИ ІСТОРИКАМИ 404

Михальчук Р.
ГОЛОКОСТ НА РІВНЕНЩИНІ:
ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ 422

Данильчук В.
ОСТАРБАЙТЕРИ З УКРАЇНИ:
ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМ
ВИВЕЗЕННЯ ТА РЕПАТРІАЦІЇ 439

Філіпчук І.
ФОРМУВАННЯ ІДЕЙ «ПРАЗЬКОЇ ВЕСНИ»:
ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ 458

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 478

ЗМІСТ 481

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

Випуск 28

Відповідальність за достовірність і точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен та інших відомостей несуть автори опублікованих матеріалів та їх наукові керівники. Думки авторів статей з позицією редколегії можуть не співпадати.

Відповідальний за підготовку збірника до видання – **Валерій Шеретюк**

Комп'ютерна верстка – **Л.Федорук, В.Самсонюк**
Обкладинка – **Г.Волохов**

Підписано до друку 1.07.2016 р. Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman».
Наклад 300. Обліково-видавничих аркушів 24,6.

Видавець О. Зень вул. Кн. Романа, 9/24, м. Рівне, 33022
0-362-24-45-09; 068-0250674
olegzen@ukr.net

Віддруковано засобами різнографічного друку
ПП Самборський І.О.
вул. Княгині Ольги, 8, м. Рівне, 33028

A43

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії :
Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових
праць. Випуск 28. – Рівне : О. Зень, 2016. – 487 с.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2016
УДК 94(477) + 94 (100)
ББК 63.3 (4Укр)